

Статеве життя згідно моральних і суспільних засад найкраще впорядковане у чесному та порядному подружньому і родинному житті, бо “лише в нім сповняються надії й туга за любов’ю й щастям [4: 29]”. Саме подружжя є оберегом здоров’я й щастя всіх нащадків. Воно цілком справедливо вважається святим, природним, а рівночасно й високоморальним зарядом суспільності. Здоровий розвиток народу неможливий без здорового родинного життя [4: 29], – читаємо у праці М.Мандзюка.

Кожна молода людина мусить бути просякнута свідомістю того, що вона морально відповідальна за своє статеве життя, повинна підпорядковувати свої прагнення, жадоби вищим цілям, на які відважилась розумом, постійно пам’ятати про своє власне здоров’я та здоров’я свого покоління [4: 28].

Таким чином, правильне статеве виховання є основою підготовки підростаючого покоління до сімейного життя. Виховання культури стосунків статей – запорука міцної й щасливої родини.

Висновок. Порушуючи антиномічне питання статевого виховання, педагоги Закарпаття другої половини ХІХ – 30-х років ХХ століття все ж не відзначалися нетривіальними підходами чи екстраординарними порадами, не шукали чудодійного рецепту, а висловлювали близькі своєму світогляду апостеріорні сентенційні істини визначних попередників. І хоча в реаліях сьогодення деякі аспекти їх оцінок та суджень уже анахронічні і не так актуальні, однак сама їх сутність аподиктична, має вагоме виховне та пізнавальне значення і для нинішньої генерації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Волошин А. І. Педагогіка полового життя й катехит / Августин Іванович Волошин // Педагогічна методологія. Книга І. Методологія навчання. – Прага: Укр. в-во “Пробоем”, 1943. – 208с.
2. Духнович А. В. Народная педагогія в пользу училищ и учителей сельских: Ч. 1 / Александр Васильевич Духнович. – Львов, 1857. – 91с.
3. Карабелешь А. В. Семья и воспитание молодежи со взглядом на карпаторусскія обстоятельства. Ч.1 / Андрей Васильевич Карабелешь // Народна школа. – 1935-36. – №5. – С.7-12.
4. Мандзюк М. Про полові хвороби / М. Мандзюк. – Ужгород, 1936. – 32с.
5. Педагогъ. Беседа съ родителями / Педагогъ // Народна школа. – 1937-1938. – Р. ХVІІ, №3. – С.3-5.
6. Скоржепа М. Полове воспитаня / Милослав Скоржепа; [пер. з чеської Т.Паржізкової] // Учитель. – 1928. – Р. ІХ, №1. – С. 14-18.

УДК 37.032

О.С. Радул

ІГРАШКИ ДІТЕЙ СХІДНИХ СЛОВ’ЯН (VI – XIII СТОЛІТТЯ)

У статті на основі археологічних, історико-культурних, народознавчих джерел аналізуються іграшки дітей давніх східних слов’ян VI – XIII століть, які виготовлялися з різних матеріалів.

It is analysed, on the basis of archaeological, historico-cultural, ethnological sources, the children’s toys of the ancient eastern Slavonian nations of VI – XIII centuries which were made of different materials.

Народна іграшка, як і інші види народної творчості традиційного, аутентичного фольклору, зберігає в собі, доносить до наших днів і опосередковано передає нам інформацію про основні принципи життєдіяльності людей минулих століть – працю, відпочинок, свята, обряди, ритуали. В основі народної іграшки лежать ті ж самі міфологічні

джерела, що й у інших видах народної творчості. І по сьогодні народна іграшка в Україні з найдавніших матеріалів – глини та дерева – зберігають архаїчні, а подекуди й реліктові форми.

Про іграшки дітей давніх слов'ян побічно згадується в дослідженнях з історії культури, декоративно-прикладного мистецтва, археології. Слід зазначити, що часто археологами тільки констатується наявність іграшок з-поміж інших знахідок, без їх назв та опису. Окремих праць з обраної теми поки що не існує. Серед сучасних досліджень народної іграшки виділяється праця доктора мистецтвознавства О.Найдена, в якій фрагментарно описуються іграшки різних періодів нашої історії загалом і давніх слов'ян зокрема.

Появу дитячих іграшок відносять до епохи пізнього палеоліту, коли виникає первісне мистецтво. Виявлялося воно в зображенні тварин і людей в печерах, у виготовленні різноманітних фігурок і статуеток із глини, каменю, кісток. У ті давні часи не існувало чіткого поділу їх на культову скульптуру та іграшку. Людина родового суспільства для своїх культових потреб, передусім для захисту від “злих сил”, заміни жертви або збереження та примноження добробуту виготовляла птахів, звірів, диких і свійських тварин, а згодом і людиноподібні образи різних божеств. Живучи у природному середовищі, шукаючи порозуміння з ним, шляхів співіснування, людина використовувала, відповідно, й природні матеріали та форми.

Розвиток первісної економіки, перехід від мисливства до землеробства зумовив еволюцію уявлень людини щодо родючості. Відповідно змінилися зображення символів родючості. Приручення, входження в людський побут нових тварин фіксується їхніми зображеннями, наприклад, образ коня як сонячного божества замінив собою птаха та оленя.

Спочатку як іграшки використовували підручні матеріали, з плином часу люди почали виготовляти спеціальні іграшки. Передусім це були зменшені копії справжніх, дорослих речей – ляльковий посуд, лук зі стрілами, мініатюрні возики тощо.

На території України, Росії, Білорусії виявлено чимало мініатюрних скульптурних зображень тварин, орнітоморфних фігурок, жіночих та чоловічих статуеток, сокирок, “яець”, “хлібців”, “млинців”, які археологи відносять до давніх періодів історії. Нас же цікавлять іграшки дітей східних слов'ян VI – XIII століття.

Мистецтво стародавніх слов'ян, чий корені сягають далекого минулого, поки що вивчене недостатньо. На думку дослідників дитячої іграшки Г.Блінова, О.Найдена [2; 9], археологічних знахідок предметів малого розміру, що датуються V – X століттями нашої ери, які умовно можна віднести до дитячих іграшок, відносно мало для того, щоб збагнути характер, стильові та образні особливості, специфіку та розвиток старослов'янської дитячої іграшки. Водночас їх достатньо для того, щоб уявити чим гралися діти давніх східних слов'ян, що і є завданням цієї статті.

Знахідки археологів, документальні матеріали, історичні дослідження свідчать про існування високорозвиненого ремесла, передусім керамічного, у давніх слов'ян. Виробництво глиняного посуду, кахлів, іграшок було масовим. Виготовлення іграшок, як вказує Б.А.Рибаков у найбільшому дослідженні з розвитку ремесла в Давній Русі, було окремою його складовою.

Гончарні глини, які потрібні для ліплення посуду та іграшок, існують по всій Східній Європі. Глина вищого гатунку найчастіше трапляється в Україні. Для найменування глини в давній Русі застосовувалось те ж саме слово, що і тепер. Окрім того, в давньоруських письмових пам'ятках є й такі назви глини як: “скудель” (“скудельник” – гончар, “скудельница” – глиняний горщик), “зъедъ” або “здънь” (“здание” – будівля з глини, “зъдъчий” (зодчий) – майстер, який будує з глини) [12: 164].

Археологами виявлено кілька майстерень з виготовлення іграшок на території Східної Європи. В Донецькому городищі поблизу Харкова знайдена майстерня, в якій виготовлялися різноманітні глиняні фігурки: бик, ведмідь, собака, пташка, кішка, чоловічок [11: 335]. При розкопках стародавнього Новгорода 1932 року в одній із садиб XIII століття також виявлена іграшкова майстерня. Це був жилий будинок розмірами 5х5,5 метрів. В середині, окрім

звичного набору побутових предметів, знайдені глиняні іграшки у вигляді маленьких пташок довжиною п'ять сантиметрів, шість пташок вкриті жовтою поливою, одна – без поливи. Також виявлено сім глиняних заготовок таких фігурок. Усі знахідки були виробничим браком або забракованим напівфабрикатом – кособокі, непропорційних розмірів, пом'яті [10: 12]. Завдяки цьому браку іграшки не були розпродані чи подаровані й тому залишилися в одному місці й стали важливим джерелом з вивчення культури й побуту давніх слов'ян, діяльності дітей.

Найдавнішою іграшкою з поки що виявлених археологами і виготовленою на території України приблизно наприкінці I тисячоліття н.е., вчені вважають керамічне брязкальце, що зберігається в Національному музеї України. Це брязкальце (іграшка, що видає звук при струшуванні, російською мовою – “погремушка”), досить велике, овальної, дещо видовженої форми, темного кольору.

Слід зазначити, що брязкальця в чималій кількості знаходили серед пам'яток трипільської, скіфської культур, але метою їх створення була не дитяча гра, а певні культові потреби, про що говорить їх форма. Хоча окремі археологічні знахідки вказують на безпосередній зв'язок брязкальця із дітьми. Так, під час розкопок скіфського групового поховання дорослого з трьома дітьми біля села Долиняни на Буковині, що датується VI – V ст. до н.е., серед глиняних виробів, крім фігурок тварин, знайдені й брязкальця [1: 403].

Існували вони й у давніх слов'ян. За допомогою таких брязкальця наші пращури намагалися відлякувати від житла злі сили, виганяти хвороби з хворих, відганяти від дитини злих духів – Буку, Мару. За народними віруваннями, як свідать народознавчі дослідження, Мара – злий дух темноти, хвороби, смерті, Бука – привид з великим ротом, що поїдає дітей [6: 97 – 99].

Форма розглядуваного брязкальця свідчить, що воно, ймовірно, створювалося ще як культова річ, але водночас і як іграшка.

Найдавніші іграшки Давньої Русі знайдені в Придніпров'ї й датуються приблизно X століттям. До другої половини X – XIV ст. належать знахідки у Вишгороді, Галичі, Воїні, Новгороді, Рязані, Пскові, Твері. Передусім, це ті ж брязкальця яйцеподібної форми [1: 22; 10: 87, 231] або брязкальця у вигляді пташок [10: 231].

Археологами виявлені мініатюрні предмети побуту й знаряддя праці, луки зі стрілами, фігурки тварин і людей. Наприклад, під час розкопок феодального двору Київського дітинця знайдена глиняна іграшка вершника на коні, яку відносять до XII – XIII століть [1: 335]; при розкопках біля с.Городище на Волині – мініатюрний горщик, гриб і баран (датується XI століттям) [1: 356]; при розкопках біля с.Масковичи Браславського району (Білорусія) – фігурка людини і три фігурки тварин XII – XIII ст. [1: 433]. У Старій Рязані були знайдені глиняні дитячі іграшки у вигляді круглих хлібів. Вигляд хліба, що добре піднявся, переданий дуже реально, а верхня поверхня хліба вкрита шахматними нарізками. Ймовірно, саме такими насічками вкривався справжній хліб для кращого смаку й для краси [4: 264].

До 1982 року більше 650 дитячих іграшок із глини періоду давньої Русі знайдено тільки під час розкопок Новгорода [10: 87]. Серед них є ляльки, вершники, фігурки пташок і тварин, багато брязкальця, свистунців, іграшкового посуду, “хлібців”. Зображення тварин загалом реалістичні, але дещо стилізовані. Фігурки стоять на стержні з піддоном або на ногах, які кріпляться до пласкої площини, яка дозволяє ставити іграшку.

Стилізоване зображення тварин і птахів було властивим цій епосі. Дослідник прикладного мистецтва Василенко В.М. зазначає: “Якщо у Наддніпрянщині стиль досяг великої декоративності, відбиваючи смаки князів і дружини..., то в інших місцях, і в особливості на російській Півночі, у VIII – X століттях продовжували жити ще форми родового мистецтва. У верхній течії Дніпра, у районі р.Тясмина... ми знаходимо зображення тварин і птахів, позначені рисами найбільш примітивного “реалізму” [3: 157].

Поширеними були свищики у вигляді різних тварин, у багатьох іграшках і дотепер зберігається свисток. Наші пращури вірили в магічну силу свисту, ними прагнули залякати

або відігнати “злі сили”, закликати “добрі”. Часто свисток мав кілька отворів, що дозволяло видавати примітивні мелодії.

У київській землі був знайдений глиняний свищик, який є найдавнішим зображенням полкана (Кітовраса, кентавра, людиноконя), образ якого зустрічається у лубочних картинках, в барельєфах на церковних стінах, у художньому фігурному посуді, а також до недавнього часу у північній російській іграшці з глини, зокрема каргопольській. Полкан зустрічається й у творах усної народної творчості – в билинах, народних казках, давньоруських повістях, в яких він в багатьох випадках функціонально уподібнюється з Юрієм Зміборцем. Його називають Полканом або Полкан Полкановичем, або Полканищем. Він, як кажуть, “з голови до ніг дитина, а з ніг до голови скотина”, тобто напівлюдина-напівтварина [2: 38–39]. Не виключено, що у північні краї він міг потрапити з київських земель і зберегтися там, як і билини київського циклу, до нових і найновіших часів.

Окремі іграшки, мініатюрний посуд, писанки-брязкальця, датовані X – XIII століттям, частина яких зберігається в Національному музеї України, становлять давні зразки поливної кераміки. Виготовлення поліхромної поливної кераміки було найвищим проявом давньоруського керамічного мистецтва.

Перші майстерні були засновані греками з Візантії на запрошення князя Володимира. Проте в них працювали не тільки грецькі ремісники, а й русичі. Запозичивши у візантійців деякі прийоми роботи, давньоруські майстри удосконалили їх, видозмінили й використали цю видозмінену технологію для створення самобутніх, суто східнослов'янських речей.

Б.А.Рибаков вважав виробництво писанок-брязкалець побічною галуззю виробництва облицювальних плиток, оскільки вони покриті однаковим поливним узором із фігурних дужок. Писанки-брязкальця мають різне тло – чорне, темно-сіре, брунатне, проте орнамент однаковий: вони розписані жовтими, білими та зеленими хвилястими лініями, що нагадують математичні фігурні дужки. Спосіб нанесення такого узору з'ясувався завдяки знахідки поблизу Десятинної церкви у Києві своєрідного тигелька-ллячки з двома комірками для розплавленої емалі та подвійним зливом. В комірках збереглися залишки емалі двох різних кольорів. Спочатку глиняний виріб покривався поливою фоновому кольору й обпалювався в печі. Потім у подвійному тигельку плавилася емаль двох кольорів і, коли вона була готова, майстер-кераміст виливав її на виріб (плитку, писанку, іграшку, посуд), поперемінно повертаючи носик ллячки таким чином, що виливалася то жовта, то зелена емаль [12: 362].

Перша давньоруська писанка знайдена при розкопках решток Десятинної церкви і введена в науковий обіг у 1857 р. Шукач скарбів і меценат археології О.Уваров знайшов глиняні яйця при розкопках Кривушанської могили. У Броварках на Полтавщині писанку княжих часів у 1902 р. відкопав відомий український археолог В.Хвойко [8: 83]. За уявленнями давніх слов'ян писанки уособлювали вічне відродження й повторення життя.

Давньоруські керамічні писанки мали одну ознаку. Порожні всередині, у нижньому торці вони мали отвір, крізь який під час виготовлення вкидали керамічні кульки, завдяки яким відбувалося брязкання при струшуванні. Ймовірно, виготовлялися вони в Києві або в Білгороді, де виявлені плитки з аналогічною технікою орнаменталізації. Ці вироби користувалися широким попитом у містах і селах Давньої Русі. Їх знаходять археологи в Києві, Каневі, Білгороді, Вишгороді, Воїні, Новгороді, Старій Рязані, Суздалі, в радимичських курганах (у Гочеві, Влазовичах), на Чернігівщині, навіть в районі Саркела (на Нижньому Дону). В одному тільки Новгороді їх виявлено близько 50 [10: 174]. На зв'язок писанок-брязкалець з дитячою іграшкою вказує той факт, що вони трапляються в дитячих похованнях у радимичів.

На високий рівень майстерності давньоруських ремісників указує те, що київські полив'яні писанки експортувалися в інші країни Європи, зокрема у Швецію, Польщу, Чехію, що підтверджується археологічними знахідками [12: 362; 8: 83], а також і те, що незважаючи на їхній майже тисячолітній вік, вони добре збереглися.

Крім глиняних поширеними на Русі були іграшки з кістки. Виготовлялися вироби із звичайної кістки великих тварин – коня, корови, барана, з рогу оленя, моржових кликів.

Останній матеріал особливо цінувався майстрами, оскільки краще піддається обробці. Кістка моржа в давньоруських билинах, літописах називається “зубом риби”. Князі дарували її поруч з дорогими хутрами соболя, горностая, пещя, білого вовка, барса, швидкохідними кіньми й кованими сідлами. Візантійські свідоцтва XII століття стверджують, що вироби із кістки вважалися тільки руськими, це ремесло вони називали “різьбою таврів” або “різьбою русів” [12: 416–417]. Під час розкопок В.В.Хвойка у Києві була виявлена спеціальна майстерня різьбярів кістки, в якій окрім побутових речей виготовлялися і дитячі іграшки [11: 158].

Для дітей із кісток тварин вироблялися гральні кубики, гуркала, гральні кості з астрагалів, для старших – шашки, шахи [13], навіть ковзани, що підтверджують знахідки з Новгороду [10: 87].

Вироблялися іграшки й з інших матеріалів – дерева, шкіри, заліза. Чимало таких знахідок дав давній Новгород. До XVII століття у Новгороді була відсутня дренажна система, завдяки чому вологий ґрунт зберіг багато речей з різних природних матеріалів, які в інших містах і поселеннях Давньої Русі до нашого часу не збереглися.

Серед технічних іграшок перше місце посідає дзига-кубарь, їх знайдено більше 800. Запускали кубарь за допомогою мотузки, підхльостуючи потім батогом. Запускали малі новгородці вертушку-вертеницю – дерев’яну іграшку з крилами, яка оберталася, що нагадує сучасний пропелер. Археологами виявлено 12 таких вертушок.

Поширеними були ігри з м’ячем. Шкіряних м’ячів, набитих кострицею або клоччям, цілих або у фрагментах знайдено більше 250 [10: 84]. Крім того, археологами виявлені десятки м’ячів із дерева.

Хлопчики грали в шар-мазло – гру, дещо схожу на сучасний хокей: дерев’яну кульку (м’яч) заганяли в земляну лунку спеціальною клюшкою. Таких дерев’яних кульок нараховується більше 200, що свідчить про поширення гри серед дітей [10: 84].

Полюбили юні новгородці їздити на конях-скакалках – довгих палках, яка з одного кінця завершувалася пласкою чи об’ємною фігурою коня з вуздечкою.

Виготовлялися для дітей і мініатюрні знаряддя праці, полювання, про що свідчать десятки знахідок дерев’яних лук і стріл, семи металевих сокирок, які насаджувалися на дерев’яні топористища [10: 87, 231].

Дівчатка ж звичайно гралися ляльками, хоча дослідники вважають, що лялька стала іграшкою відносно недавно. Найдавніші ляльки переважно обрядові, їх зображення уособлювали духів і божества, виконували функції талісманів і оберегів, виступали як символи в ритуальних іграх і уявленнях, а також були засобом передачі дітям релігійних вірувань і залучення до традиційної культури народу.

Перші ляльки-іграшки часто не мали обличчя. Згідно традицій людське обличчя, навіть ледве позначене, заслуговувало на особливу повагу, тому гратися з таким зображенням заборонялося. В зв’язку з цим, діти або їх батьки виготовляли іграшки-ляльки із соломи, ганчір’я (звичайно, до нашого часу вони не збереглися), що підтверджене етнографічними дослідженнями різних народів світу [7: 5-9, 152–179]. І сьогодні діти олюднують такі ляльки, адже дитяча гра побудована на властивій дитині здатності оживляти неживі речі й вірити в їх перетворення.

Отже, діти давніх слов’ян мали різноманітні іграшки, їх виготовленням займалися батьки і спеціальні майстри-ремісники. Найбільш довговічними виявилися іграшки з обпаленої глини. Її міцність сприяла збереженню дійсно давніх зразків глиняної скульптури. Їхнє кустарне виробництво існує і по сьогодні та зберігає давні риси. На думку Л.Дінцес, яку підтримує й О.Найден [5: 482; 9: 62] феномен народної іграшки полягає у факті атавістичних аномалій, коли річ, зроблена сьогодні, щодо форми, принципів обрядності сягає тисячолітньої глибини і є більш давньою стадіально, ніж речі, зроблені сто, двісті, триста років тому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Археологические открытия 1978 года / [отв.ред. Б.А.Рыбаков]. – М.: Наука, 1979. – 624 с.

2. Блинов Г. Чудо-кони, чудо-птицы. Рассказы о русской народной игрушке / Г. Блинов. – М.: Детская литература, 1977. – 191 с.
3. Василенко В.М. Русское прикладное искусство. Истоки и становление / В.М. Василенко. – М.: Наука, 1977.
4. Воронин Н.Н. Пища и утварь / Н.Н.Воронин // История культуры Древней Руси [под общ.ред.ак. Б.Д.Грекова и проф.М.И.Артамонова]: в 2 т. – Т.1. Домонгольский период. Материальная культура [под. ред. Н.Н.Воронина, М.К.Каргера и М.А.Тихановой]. – М.-Л.: АН СССР, 1948. – С.263–279.
5. Динцес Л.А. Древние черты в русском народном искусстве / Л.А.Динцес // История культуры Древней Руси... – Т.2. Общественный строй и духовная культура [под ред. Н.Н.Воронина, М.К.Каргера]. – М.-Л.: АН СССР, 1951. – С. 465–491.
6. Ковальчук О.В. Українське народознавство. Книга для вчителя / О.В. Ковальчук. – К.: Освіта, 1992. – 176 с.
7. Куклы мира [ред.группа: Е.Ананьева, Т.Евсеева]. – М.: Аванта +, 2005. – 184 с.
8. Мицик В. Писанки з Русі / В.Мицик // Київська старовина, 1992. – № 6. – С. 83–85.
9. Найден О. Українська народна іграшка: Історія. Семантика. Образна своєрідність. Функціональні особливості / О. Найден. – К.: АртЕк. – 256 с.
10. Новгородский сборник. 50 лет раскопок Новгорода: [сб.ст. / Под общ. ред. Б.А.Колчина, В.Л.Янина]. – М.: Наука, 1982. – 336 с.
11. Рыбаков Б.А. Ремесло / Б.А.Рыбаков // История культуры древней Руси... – Т.1. – С. 78–181.
12. Рыбаков Б.А. Ремесло Древней Руси / Рыбаков Б.А. – М.: АН СССР, 1948. – 792 с.
13. Шовкопляс А.М. Косторезное ремесло древнего Киева / А.М.Шовкопляс // Древнерусский город (Материалы Всесоюзной археологической конференции, посвященной 1500-летию города Киева: [сб. ст. / Отв.ред. П.П.Толочко]. – К.: Наукова думка, 1984. – с. 149–151.

УДК 371.2

З.Г. Саф'янюк

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЗМІСТОВІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ РЕАЛЬНИХ ГІМНАЗІЙ У ПІДКАРПАТСЬКІЙ РУСІ

У статті висвітлюються історико-педагогічні аспекти розвитку середніх навчальних закладів реального спрямування, які діяли на території Підкарпатської Русі (1919-1939 рр.).

The article highlights the historical and pedagogical aspects of development of schools real direction, which acted in Subcarpathian Rus' (1919-1939).

У контексті державотворчих процесів реформування сучасної системи освіти та побудови її на нових концептуальних засадах стає актуальним збереження кращих національних освітніх традицій. Цьому сприятиме з'ясування специфіки розвитку реальних гімназій Підкарпатської Русі.

Метою даної статті є дослідження організаційно-змістових аспектів становлення і розвитку середніх реальних навчальних закладів у Підкарпатській Русі.

Серед сучасних дослідників у галузі історії реальної освіти виділяються своїми працями І.Є. Курляк, С.Б. Лаба, Б.М. Ступарик, Д. І. Пенішкевич, І. М. Петрюк та ін. Проте питання вивчення особливостей та шляхів розвитку змісту реальної освіти є малодослідженими.

Як відомо, після першої світової війни договором в Сан-Жармен Ле з дня 10.09.1919 р. Чехословацька республіка зобов'язалася зорганізувати Закарпаття в адміністративну одиницю під назвою „Підкарпатська Русь” з самостійним сеймом та автономією в справах мови, школи, релігії та місцевого управління. Ці положення були закріплені у так званому „Генеральному статуті для організації і адміністрації Підкарпатської Русі” від 1919 року.